

УДК 1.14

ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Данило Петрушенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна*

Проаналізовано ті положення постмодернізму, які дають підстави розглядати його як явище культурологічне, тобто спрямоване на певне осмислення та подальший розвиток культури. На основі експлікації тверджень постмодерністів про текстовий характер реальності, про цінності, герменевтичний дискурс робиться висновок про те, що навіть при критичному ставленні до вихідних тез постмодернізму не можна не визнати його культурологічного значення.

Ключові слова: культура, знакова реальність, цінності, дискурс, комунікація.

Історія постмодернізму, добре простежена дослідниками різних наукових напрямів, свідчить про те, що спочатку самий термін “постмодернізм” виник для позначення досить локальних явищ, а саме: завершального етапу розвитку стилю модерн у мистецтві кінця XIX – початку XX ст. [11, с. 601]. Вживання терміна в такому значенні вказує на те, що стиль модерн іде до завершення, а на зміну йому приходять інші нові стилі. Проте вже в другій половині XX ст. цей термін починає використовуватись не стільки для позначення художнього стилю, скільки для характеристики особливого бачення як дійсності, так і завдань, що стоять перед митцями в будь-якій галузі діяльності. Наприклад, Ф. Ліотар, один із відомих представників постмодерністського напрямку, зазначав: “Це слово (постмодерн) з’явилося на світ на американському континенті з-під пера соціологів та критиків. Воно позначає стан культури після трансформацій, яких зазнали правила гри в науці, літературі та мистецтві в кінці XX ст.” [8, с. 9]. Поступово зусиллями різних авторів були виділені характерні риси постмодерністського бачення дійсності та постмодерністського дискурсу як форми освоєння дійсності, яка сприймається через таке бачення [7, с. 131]. Чи можемо ми на підставі вже проведених досліджень вважати постмодернізм особливим історичним етапом розвитку культури, чи ж варто його оцінювати як лише певні тенденції в її розвитку? Чи існують ознаки того, що постмодернізм набуває значення провідної парадигми (або стилю, або моделі в їх культурологічному значенні) для сучасної культури? Якщо це так, то як можна окреслити його евристичне значення для сучасного культурного процесу? Чи залишається постмодернізм явищем переважно маргінальним або ж слід сприймати його як універсальну рису культурного життя? Такі запитання, в цілому, окреслюють тему, зазначену в назві статті. Тому метою статті є спроба дати на

них виправдані відповіді. Об'єктом дослідження ж є парадигмальні характеристики постмодерністського дискурсу, а предметом – конкретні параметри культурологічних проявів постмодернізму.

Спираючись на культурологічні теорії, вчення та концепції можна стверджувати, що парадигмальні орієнтири у процесах культуротворення та осмислення культури, вироблені певними інтелектуальними напрямками, включають у свій зміст такі складові: а) певне ставлення людини до реальності, а конкретніше – до природи; б) виокремлення провідних ієрархій цінностей та пріоритетів; в) певні оцінки взаємин людини і культури; г) наполягання на певних сферах людської діяльності як на таких, що відіграють вирішальну роль у нарощуванні та встановленні загального стану культури; д) типові взірці (або матриці) поведінки, що їх приносить, стверджує та прищеплює культура [5, с. 14–19; 3, с. 236–237]. Саме такі орієнтири ми вважаємо за доцільне розглянути в нашій статті, щоб окреслити постмодернізм як культурне явище, а також дати відповіді на сформульовані вище запитання.

Отже, насамперед, як сприймає, розуміє та подає дійсність постмодернізм? Багато в чому це вже не є так звана природна чи “оголена” дійсність, а така дійсність, що постає у формах та нашаруваннях попереднього культурно-історичного процесу [8, с. 136–137]. Серед форм, які найчастіше фігурують у характеристиках такої дійсності, постмодерністи виокремлюють науку, стандарти різного роду соціальних практик (наприклад, церемонії дипломатичного та урочисто-державного планів, економічного обміну), релігію, мораль, мистецтво. Всі форми об'єднують знаково-символічні засоби зображення як дійсності, так і самоствердження названих форм соціально-культурної діяльності [2, с. 17–20]. Одним словом, у більшості випадків постмодерністи вважають таку дійсність, що фігурує в сучасному суспільстві, різновидом текстової або знакової реальності. Це означає, що дійсність має текстовий характер, а способами її освоєння постають методи продукування, трансформацій та інтерпретацій текстів [2, с. 99–100]. Звідси впливає всім відомий інтерес постмодернізму до різноманітних термінів, пов'язаних із текстовою діяльністю: наратив, симулякр, символ, текст, знаково-символічний обмін, інтерпретація тощо [див.: 4].

На перший погляд, такий підхід до розуміння дійсності повністю занурює нас у суб'єктивізм та тотальну відносність, адже кожна людина може тлумачити тексти і знаки так, як їй зручніше, а такої інстанції, яка би могла бути орієнтиром у більш-менш виважених оцінках таких тлумачень, просто не існує, бо вона повністю зникає під нашаруваннями слідів попередніх культурних епох. До певної міри це справді так, але лише до певної міри, оскільки постмодернізм все ж намагається підвести якісь опори під знаково-текстову діяльність людини. Найпершою такою опорою може поставати міжіндивідуальна комунікація, або постмодерністська герменевтична розмова (чи герменевтичний дискурс). Останню один із су-

часних філософів трактує так: “Герменевтика розглядає відношення між різними дискурсами як відношення між частинами проблеми у можливій розмові, розмові, що не передбачає дисциплінарної матриці, що поєднує учасників розмови, але де надія на погодження не втрачається доти, доки триває розмова. Це не така надія, коли очікується відкриття існуючої ще до того загальної засади, а просто надія на згоду або, в крайньому разі, на хвилюючу та плідну розбіжність” [12, с. 235]. Ж. Бодріяр знаходить основу знаково-символічної діяльності в цінностях, які стають, свого роду, субстанційною основою під знаково-символічною поверхнею того, що ми сьогодні називаємо дійсністю. На його думку, в наш час кожний знак і кожний текст відправляють нас до інших знаків та текстів, тому вийти за їх межі можна лише спираючись не на самі тексти, а на систему цінностей, яких сповідуємо та вбачаємо в текстових інтерпретаціях [2, с. 146, 169, 210–211, 232].

Зупинимось докладніше на цих двох версіях осмислення засад текстової діяльності. Чи може герменевтичний дискурс (або герменевтична розмова) бути основою для інтерпретації певних текстів або текстових повідомлень? Щодо цього навряд чи можуть виникати серйозні сумніви та заперечення, адже зміст та сенс певних мовних та знаково-символічних структур розкривається в процесі спілкування, де не лише зміст та сенс повідомляються, а й витлумачуються, шліфуються, узгоджуються різними суб’єктами комунікативної діяльності. Справді, при тому можуть відбутись взаємні порозуміння та визнання. Але навряд чи при тому відбудеться вихід за межі знаково-символічної діяльності. Швидше за все, тут відбудеться дещо, описане Л. Вітгенштайном у ролі тотальності знаків, через інваріантність форм виразу, яких сама онтологія дійсності розкривається як видозміни текстів.

Варіант, запропонований Ж. Бодріаром, може постати для нас більш переконливим та прийнятним, оскільки цінності, як і ціннісні орієнтації взагалі, є явищем, породженим не лише свідомістю та міркуваннями, а й за участю інших людських психологічних властивостей, таких, як емоції, воля, бажання, пристрасті, несвідомі потяги та ін. Щоправда, повідомлення про зміст та значення цінностей все одно передбачають обмін текстами та знаками (наприклад, словами мови), проте тут залишається можливість діяти на межі знаків та чинників іншої, позазнакової природи. В такому разі важливо відзначити те, що звернення до цінностей прямо замикає постмодерністське розуміння дійсності на культуру та культурно-історичний контекст, оскільки при різноманітності підходів до осмислення культури в абсолютній їх більшості цінності визнаються незаперечним виразом її сутності [5, с. 19]. Це означає, що, не замикаючись винятково на безумовному прийнятті наведених постмодерністських тверджень, ми можемо вбачати в них очевидний культурологічний зміст. Проте, на наше переконання, таке бачення культурно-історичної основи знаково-символічної діяльності як провідної та вирішальної для сучасної людини, потребує доповнення: воно в своїх твердженнях

використовує явище історичного процесу культури лише в аспекті синхронному, в той час як останній потребує доповнення іншим – діахронним аспектом. Існуючий у наш час принцип доповнюваності знання вимагає саме такого доповнення. Коли ми сприймаємо культурну історію як нашарування все нових і нових способів “написання та прочитування” дійсності, то ми співвідносимо теперішнє з минулим. Тут не уникнути не лише відносності, а й скептицизму, бо в такому порівнянні немає і не може бути не тільки остаточних, а й виправданих оцінок. Діахронний підхід передбачає, що ми співставляємо цей процес (текстуально-контекстуальний) з іншим, що має власні засади та ритм розвитку. Наприклад, у цьому плані повчальними можуть бути зіставлення культурної історії Заходу і Сходу, так званого Старого світу та Нового. При цьому виявиться, що деякі речі просто неможливо релятивізувати, оскільки, наприклад, між нірваною та атараксією немає нічого спільного. Це означає, що в діахронних культурних порівняннях можна виявити деякі культурні утворення, що не розчиняються через занурення їх у відношення “спільне – відмінне”, в якому “все стає, як одне”, що, власне, і релятивізує те, що порівнюється. Представники культурної антропології, такі, як А.Р. Редкліф-Браун, Е. Еванс-Причард, Г. Бейтсон своїми працями засвідчили, що деякі здобутки так званих “примітивних” культур та релігій не можуть бути осмислені через подібність з історією європейської культури; швидше за все, тут повинен діяти принцип неподібності. Але в діалогічній культурології (М. Бахтін, В. Біблер) саме наявність такого елемента, що не релятивізується та не розчиняється в діалогічних відношеннях, і робить діалог справжнім, тобто напруженим, позбавленим рис інтелектуальної гри у впізнаванки. Ще більш продуктивним може бути порівняння процесів культури із процесами органічного життя, історії планети тощо, оскільки, з одного боку, при всій їх неподібності ці процеси є різновидами еволюційних процесів, а, з другого, – відомо, як багато в різних культурах існує запозичень із природи через наслідування або уподібнення їй. Інакше кажучи, на наш погляд, герменевтичний дискурс може виявитись плідним для культури лише тоді, коли в нього будуть залучені такі елементи змісту, що не підлягають розчиненню в усталених і звичних формах здійснення комунікації [9, с. 257]. Це означає, що сучасна культура не повинна побоюватись або ж уникати неспівмірностей, неочікуваних зустрічей, не повинна прагнути жити в монологічному тексті. І це можна вважати одним з уроків та культурних наслідків впливів постмодернізму на сучасне життя. В той же час, це свідчить про те, що постмодернізм не варто приймати беззастережно: з ним слід входити в діалог з усіма його правилами та вимогами.

Звернемось до цінностей та пріоритетів, що їх намагається відстоювати постмодернізм. На наш погляд, тут на перший план виходить ситуативність, тобто питання про те, що саме може постати цінністю та за яких умов, залежить від того, якими є ситуації символічного обміну [1, с. 322]. У свій час намагання використа-

ти в тлумаченні культурних явищ поняття ситуації викликало майже винятково негативну оцінку (так, наприклад, Ж.–П. Сартра звинувачували в аморалізмі на підставі того, що він саму якість моральності розглядав саме в контексті конкретної ситуації [6, с. 151–153]). Ми вважаємо, що ситуативність може набувати загрозливого для культури й моралі характеру лише тоді, коли спробуємо відірвати сучасний стан культури від її історії. Постмодернізм, як відомо, взагалі не схильний дуже високо цінувати історію, проте при її повному ігноруванні він ризикує зовсім втратити дуже важливі свої родові ознаки, наприклад, наративізм, римейкизм та ін. Постмодернізм свідомо розглядає себе як явище, що живе попередніми формами культури, інтерпретує та змінює їх. Це означає, що він так чи інакше надає минулим формам культурного життя місце в “шпаринах” сучасної культури, а останні, в свою чергу, починають відігравати в самих постмодерністських “римейках” функції елементів, що до кінця не релятивізуються. Саме такі “атоми” класичної культури та класичних ціннісних орієнтацій, вкраплені у постмодерністський дискурс, дозволяють нам побачити тут щось на зразок культурно-ціннісного діакронізму, але вже всередині самого постмодерністського дискурсу. А це дає підстави стверджувати, що ціннісний релятивізм постмодернізму сам є дещо відносним і таким, що його не можна вивести за межі культурних контекстів та інтерпретацій. Отже, відкрито, не сповідуючи ніякої ієрархії цінностей, ставлячи цінності в залежність від ситуації, постмодернізм, тим не менше, передбачає діалог із цінностями попередньої культури, які він, можна сказати, не зовсім розчиняє в своїх скептичних, іронічних та релятивістських поглядах [див.: 9, с. 257]. Звичайно, це не свідчить про те, що постмодернізм сповідує якусь більш-менш визначену ієрархію цінностей, але, з іншого боку, це дозволяє стверджувати, що цінності тут фігурують та до певної міри визнаються, а не лише заперечуються.

Творення культури завжди відбувається із тим чи іншим ступенем усвідомлення того, що саме здійснюється, а тому при характеристиках постмодернізму як культурного явища виникає питання про те, як він розглядає співвідношення людини і культури. Хоча зовсім однозначної відповіді на це запитання немає, оскільки різні представники постмодернізму підходять до нього по-різному, все ж можна вважати, що тут переважають, з одного боку, критичні підходи до явищ традиційної культури, а, з іншого, прагнення визнати право максимального самовиявлення людини в культурних діях у будь-який спосіб та в будь-яких формах. У більшості випадків представники постмодернізму вважають, що традиційна (або класична) культура досить часто постає через систему заборон та обмежень, тобто, в цілому, заслуговує назви репресивної культури. Однією з основних причин репресивного характеру традиційної культури постає її раціональність, тобто її опора на розум, логіку, доцільність, оптимальність при спрямованості їх насамперед на досягнення спільної, загальної користі для всіх або більшості членів суспільства. Наука, влада, мораль, – все це, на думку представників постмодернізму, є

проявами зрощення логіки та влади. Наприклад, Ж. Деррида неодноразово наполягав на тому, що вокалізована мова – це є мова наказів та закликів, тобто мова логоцентрична. Якщо ви не реагуєте на неї, вона буде знову і знову змушувати вас певним чином коригувати поведінку. Письмова ж або писана мова, навпаки, залишає можливість сприймати її досить вільно і невимушено [14, с. 21–22].

Представники постмодернізму вважають, що на місце класичної або репресивної культури, тобто культури, що базується на серії заборон і обмежень, приходить культура нерепресивна, що відкриває можливість кожному індивіду поза єдиними стандартними вимогами реалізовувати себе у такий спосіб, що відповідає власним схильностям, а не тим наказовим імперативам, що їх утверджувала класична культура. Тим більше, що, на думку постмодерністів, імперативи сьогодні вже втратили свої вихідні підстави і лише намагаються свій спосіб існування закріпити як необхідний та виправданий.

На наш погляд, в самій ідеї нерепресивної культури присутні важливі сенс і зміст, що потребують спеціального продумування [10, с. 5–19]. Ще Ф. Ніцше одним із перших почав піддавати критиці засади класичної європейської культури за те, що її вимоги не лише не виконуються, а й не можуть бути виконані через їх занадто ідеалізований характер. Такі вимоги, на думку філософа, суперечили справжнім вимогам життя. Класична культура формувалась за умов ретельного відбору і збереження всього того, що сприяло стабільності суспільства та життєдіяльності його членів. На тлі спільних інтересів різних суспільних верств інтерес окремого індивіда сприймався як другорядний або невиправданий. Часто прояви індивідуальних інтересів розглядались як відхилення від суспільно узаконених норм життя. В наш час такий характер функціонування культури вже просто неможливий, оскільки суттєво збільшились можливості окремого члена суспільства, його потреби, інтереси, урізноманітнилися форми діяльності. Сьогодні не можна проконтролювати повсякденну поведінку окремих людей. З іншого боку, навіть самі можливості життєвого вибору, комбінацій та поєднань різних зацікавлень і сфер діяльності також піднесли на новий рівень. Сьогодні виглядає анахронізмом скоріше не відхилення в культурних зацікавленнях, а, навпаки, бажання всіх людей примусити дотримуватись якихось єдиних стандартів у культурних уподобаннях. Отже, нерепресивна культура – це реальна вимога наших днів. Інша справа, що просте прийняття ідеї нерепресивної культури стирає межі між культурою та будь-якими іншими наслідками присутності людини в світі [13, с. 208–209]. Для постмодернізму в такій ситуації залишається лише одне рятівне коло – все ж оперувати явищами, фрагментами, образами та досягненнями попередньої класичної культури [14, с. 49]. Проте підстави вибору останніх залишаються під знаком запитання. Досить часто висувається побоювання, що постмодерністи намагаються запровадити в життя культурний нігілізм, сваволю, нічим не обмеже-

ний суб'єктивізм. Поставимо запитання: наскільки такі звинувачення виправдані, наскільки постмодернізм може бути загрозливим для культури?

Відповідаючи на це запитання, звернемо увагу на те, що в усі часи в культурному процесі існували як позитивні, так і негативні щодо неї прагнення та інтереси. Можна загадати Герострата або імператора Нерона, який нібито наказав спалити Рим. Не бракує в історії культури і спроб наживатись на культурі, робити підробки, а то й прославляти досить безталанних людей, надаючи їм статус "неперевершених майстрів". Ситуація в наш час, як видається, нічим від таких явищ історії суттєво не відрізняється. Якщо врахувати те, що ідеї постмодернізму поширюють переважно люди талановиті, освічені, справді зацікавлені в культурному розвитку, то можна особливо не переживати з приводу можливих руйнівних наслідків цього явища для культури.

Отже, на основі розглянутих аспектів співвідношення ідей та інтересів постмодернізму до вихідних установок культуротворення, можна стверджувати, що постмодернізм можна вважати напрямом, що володіє достатньо вагомим евристичним потенціалом у культурі нашого часу. Ідеї постмодернізму виражають насамперед потреби у перегляді ціннісних орієнтацій класичної культури, у розширенні можливостей для індивідуального культурного самовизначення та самоствердження.

1. Ad Marginem'93. Ежегодник Лаборатории постклассических исследований ИФ РАН. – М.: Ad Marginem, 1994. – 423 с.
2. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака. – М.: Библион – Русская книга, 2003. – 272 с.
3. Дианова В.М. Культурология: основные концепции. – СПб.: Изд-во С-Петерб. ун-та, 2005. – 280 с.
4. Енциклопедія постмодернізму. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 503 с.
5. Кертман Л.Е. История культуры стран Европы и Америки (1870 – 1917). – М.: Высш. шк., 1987. – 304 с.
6. Кузнецов В.Н. Жан-Поль Сартр и экзистенциализм. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 287 с.
7. Культурология. XX век. – СПб.: Университетская книга, 1998. – Т. 2. – 447 с.
8. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М.: Ин-т экспериментальной социологии, 1998. – 160 с.
9. Лук'янець В.С., Соболев О.М. Філософський постмодерн. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.
10. Пармонов Б. Конец стиля. – М.: Аграф; Алетейя, 1997. – 464 с.
11. Постмодернизм. Энциклопедия. – М.: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. – 1040 с.

12. Рорти Р. Философия и зеркало природы. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 320 с.
13. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. – М.: Аграф, 1999. – 384 с.
14. Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык. – СПб.: Невский Простор, 2001. – 416 с.

POSTMODERNISM AS A PHENOMENON OF CULTURAL STUDIES

Danylo Petrushenko

L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1,

L'viv, 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua

Some statements of postmodernism, which give rise to consider it as a phenomenon connected with cultural studies, it means phenomenon which is directed at certain understanding and further development of culture are analysed in the given article. Thanks to explication of postmodernism's statements about textual character of reality, about values and hermeneutic discourse we draw a conclusion, that even if we have critical attitude towards basic theses of postmodernism we must recognize its significance for cultural studies.

Key words: culture, signified reality, values, discourse, communication.

Стаття надійшла до редколегії 9.02.2006

Прийнята до друку 20.03.2006